

*Ніна Анатоліївна Мяловицька,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ

Судова влада покликана своїми засобами забезпечувати правопорядок та вирішувати конфлікти, що виникають у державі і суспільстві, на основі принципу верховенства права. Самостійність судової влади заснована на теорії поділу влад, яка була розроблена у першій половині XVIII ст. і являє собою систему судових органів держави, що здійснюють правосуддя.

Органи правосуддя – незалежні органи державної влади, які специфічними засобами та методами в рамках своєї компетенції регулюють суспільні відносини, що захищають права та свободи людини і громадянина, виходячи із принципів законності і справедливості [1, с. 357]. У більшості конституцій зарубіжних країн спеціально визначається, що правосуддя в них здійснюється виключно судами.

Конституція як основний закон держави потребує особливого правового захисту, покликаного забезпечити їй неухильне дотримання, запобігти порушенню її норм як фізичними та юридичними особами, так і всіма органами державної влади та місцевого самоврядування. Одним із конституційно-правових засобів охорони конституції є конституційне правосуддя.

Вагомий внесок у наукову розробку концептуальних засад інституту правосуддя зробили такі українські вчені, як Ю. Баулін, А. Крусян, Г. Мурашин, Н. Оніщенко, М. Савенко, М. Савчин, А. Селіванов, М. Тесленко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Л. Юзьков та ін.

У юридичній літературі є різні погляди на визначення поняття «конституційне правосуддя». Не вдаючись до детального аналізу різних точок зору із цього питання, дамо узагальнене визначення цього поняття.

Конституційне правосуддя – це діяльність судових органів, що полягає у розгляді справ, предметом яких є пов'язані із забезпеченням дотримання конституції державними органами конституційно-правові питання та ухвалення з цих питань рішень, що мають правові наслідки.

Розглянемо деякі аспекти досвіду організації органів конституційного правосуддя у європейських державах.

Органи, що здійснюють конституційне правосуддя, можна розподілити на дві основні групи: 1) суди загальної юрисдикції; 2) спеціалізовані органи. Вони розрізняються між собою не лише за порядком створення, а й за своїм складом.

У деяких європейських державах конституційне правосуддя не виділяється із загального правосуддя. Усі конституційні справи розглядаються тут судами загальної юрисдикції. При цьому така інституційна форма має два різновиди. В одних країнах (Данія, Норвегія, Швеція) конституційний контроль здійснюють усі суди загальної юрисдикції, тобто будь-який суд може вирішити питання про конституційність нормативного акта. Проте пріоритет мають рішення вищої судової інстанції, оскільки лише вони є обов'язковими для всіх судів. Такий конституційний контроль, який здійснюється усіма судами загальної юрисдикції, є децентралізованим. На відміну від нього, у країнах, де конституційний контроль здійснює лише найвища судова інстанція, він називається централізованим. Наприклад, ст. 83 Конституції Чехії визначає Конституційний Суд країни як «судовий орган “захисту конституційності”» [2, с. 513]. Але у більшості європейських держав конституційне правосуддя здійснюють спеціалізовані органи, до яких належать конституційні суди, конституційні ради, палати найвищих судових органів загальної юрисдикції.

Однією з особливостей конституційних судів є те, що їхня діяльність здійснюється у процесуальних формах, які зближують їх із судами загальної юрисдикції. У багатьох країнах Європи законодавець розглядає їх саме як суд: положення про них включені до розділів конституції, присвячених судовій владі (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Португалія, Росія, Словаччина, Чехія). Але незалежно від формальних визначень природи конституційних судів, що визначаються законодавством окремих країн, вже сама назва цих органів свідчить про те, що вони розглядаються як особливі органи правосуддя. Це підтверджує і практика діяльності у процедурі судочинства, що базується на принципах змагальності і гласності.

Що стосується інших назв спеціалізованих органів, які здійснюють конституційний контроль, то в науковій літературі відносно їхньої природи існує дві точки зору. Одні автори вважають їх квазісудо-

вими органами, враховуючи, головним чином, процесуальні моменти – відсутність змагальності і гласності, що прямо передбачено законом. Інші не бачать істотних відмінностей між ними й існуючими конституційними судами. Таку точку зору висловлює, зокрема, Л. Фаваро. Визначаючи правовий статус Конституційної Ради Франції, він наголошує, що вона «ні за своїм складом, ні за своїми повноваженнями, ні своєю діяльністю не відрізняється від інших конституційних судів» [3, с. 22].

У деяких федеративних державах спеціалізовані органи конституційного правосуддя створені не лише на федеральному рівні, а й у суб'єктах федерації. Наприклад, у землі Гессен Федеративної Республіки Німеччина згідно з її Конституцією 1946 р. конституційний контроль здійснює Державна судова палата, а в іншій землі – Саксонії – за Конституцією 1992 р. він покладений на Конституційну судову палату [4, с. 83]. У Баварії конституційне правосуддя здійснює Верховний суд для вирішення правових питань (ст. 60 Конституції Республіки Баварія 1946 р.) [5, с. 183].

Однією з істотних особливостей спеціалізованих органів конституційного правосуддя, за якою вони відрізняються від судів загальної юрисдикції, є порядок їх формування і кадровий склад. Незважаючи на багатоманітність національних особливостей, властивих цим органам в окремих країнах Європи, все ж можна виділити три основні відмінності.

По-перше, у формуванні спеціалізованих органів конституційного правосуддя беруть участь декілька гілок влади, які представлені різними державними органами. Такий підхід покликаний забезпечити незалежність органу і запобігти підпорядкуванню його одній із гілок влади.

По-друге, на відміну від судів загальної юрисдикції, судді спеціалізованих органів конституційного правосуддя призначаються й обираються на певний, відносно короткий термін. Лише у небагатьох країнах, зокрема в Австрії та Вірменії, термін перебування на посаді обмежений виключно досягненням певного віку. У більшості ж європейських країн поряд із встановленням граничного віку визначений законом термін не перевищує 12 років (в Молдові і Португалії – 6 років, Болгарії, Литві, Румунії, Угорщині, Україні, Франції – 9 років, в Албанії – 12 років). У більшості країн члени спеціалізованих органів можуть бути призначені або обрані лише на один термін.

По-третє, на відміну від судів загальної юрисдикції, які формуються виключно з професійних суддів, спеціалізовані органи конституційного правосуддя утворюються на ширшій основі. Їх членами можуть бути викладачі вищих навчальних закладів і науковці в галузі юридичних наук, державні службовці, політичні діячі та ін.

Необхідно зазначити, що компетенція спеціалізованих органів конституційного правосуддя, на відміну від судів загальної юрисдикції, обмежена розглядом виключно конституційно-правових питань.

Предметна компетенція органів конституційного правосуддя визначається їх природою як головних органів судового захисту конституції. Аналіз законодавства сучасних європейських країн дає підстави для поділу їхніх повноважень на такі чотири основні групи:

- пов'язані із забезпеченням верховенства конституції в системі джерел національного права: контроль за конституційністю нормативно-правових актів і міжнародних договорів, а також офіційне тлумачення конституції та законів;
- пов'язані із забезпеченням дотримання принципу поділу влади: розгляд суперечок щодо компетенції між державними органами (розмежування компетенції законодавчої, виконавчої та судової влади по горизонталі), між державою та її складовими (розмежування повноважень по вертикалі; у федеративній державі – між федерацією та її суб'єктами, а також між самими суб'єктами, у складній унітарній державі – між центром й автономними утвореннями, у простій унітарній державі – між центральними державними органами і територіальними колективами);
- пов'язані із захистом основних прав і свобод людини, у тому числі одного з найважливіших політичних прав громадян – виборчого;
- пов'язані із захистом конституцій від порушень їх найвищими посадовими особами, а в деяких державах – і політичними партіями (розгляд справ у порядку процедури імпичменту або участі в ній, контроль за діяльністю політичних партій).

При цьому слід мати на увазі дві обставини: по-перше, не всі органи конституційного правосуддя здійснюють усі або в повному обсязі перелічені повноваження; по-друге, в окремих країнах їм властиві й інші повноваження. Разом із тим незалежно від обсягу своєї компетенції на спеціалізовані органи конституційного правосуддя покладається забезпечення верховенства конституції.

Одним із важливих повноважень органів конституційного правосуддя є захист основних прав і свобод людини та громадянина, що гарантовані конституцією.

У конституційному праві існує декілька процедур, які застосовують органи конституційного правосуддя, здійснюючи свої повноваження із захисту прав і свобод. Серед таких механізмів є процедура конституційної скарги. Сучасні європейські тенденції розвитку інституту індивідуальної конституційної скарги мають декілька напрямів. По-перше, підходи, що існують в європейських державах з цього пи-

тання, значно відрізняються. Їх умовно можна поділити на три групи: а) наявність повноцінної системи (Німеччина, Іспанія, Чехія, Словаччина та ін.); б) наявність обмеженої системи, що включає тільки рамки оцінки конституційності норми закону (Росія, Польща, Вірменія та ін.); в) повна відсутність цього інституту (Литва, Молдова та ін.). По-друге, у багатьох європейських державах головним напрямом подальшого підвищення ефективності національних систем правосуддя є гарантування верховенства права, визначення дієвих механізмів гарантування, забезпечення і захисту прав людини. По-третє, ефективність діяльності наддержавних інститутів захисту прав людини також обумовлена дієздатністю національних систем. Це, зокрема, стосується Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Наявність ефективного інституту індивідуальної скарги надає національній системі конституційного правосуддя нову якість і сприятиме зменшенню завантаженості ЄСПЛ [6, с. 106–107].

Відповідно до звіту Комітету Міністрів Ради Європи Україна займає четверте місце серед 47 країн – членів Ради Європи за кількістю справ, за якими ЄСПЛ виніс рішення, але виконання яких досі не визнане Комітетом Ради Європи. Так, зокрема, відповідно до документа наприкінці 2015 р. в Україні 1 052 рішення Суду перебували в стані виконання. Варто зауважити, що йдеться не про рішення, що потребують грошового відшкодування, а про рішення, які вимагають внесення змін до нормативної бази країни-відповідача або ж вирішення системних проблем із дотриманням прав людини [7, с. 3].

У процесі проведення судової реформи в Україні потребують удосконалення деякі проблеми здійснення конституційного правосуддя. Зокрема, щодо розмежування компетенції Конституційного Суду України (далі – КСУ) і Верховної Ради України стосовно тлумачення законів, вдосконалення процесу формування суду (обрання та звільнення суддів), розширення функцій КСУ з розгляду конституційних скарг громадян, особливостей виконання його рішень та ін.

Здійснюючи удосконалення конституційного правосуддя, законодавець має врахувати кращий досвід, набутий європейськими державами.

Використані джерела

1. *Енгибарян Р. В.* Сравнительное конституционное право : учеб. пособие / Р. В. Енгибарян. – М. : Юристъ, 2005. – 429 с.
2. *Конституции* государств Европы : в 3 т. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3.
3. *Favoreu I.* Les constitutionnelles / I. Favoreu. – P., 1992.
4. *Конституционное* (государственное) право зарубежных стран : учеб. : в 4 т. – М. : БЕК, 1995. – Т. 1–2.
5. *Конституции* зарубежных стран / сост. В. Н. Дубровин. – М. : Юрлитинформ, 2006.
6. *Арутюнян Г. Г.* Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии : сб. избр. публ. и выступлений на междунар. форумах, посвящ. дан. проблематике – Киев : Логос, 2011. – 308 с.
7. *Юридичний Вісник України.* – 2016. – № 13 (1082).

Мяловицька Н. А. Європейський досвід конституційного правосуддя

У статті досліджуються поняття конституційного правосуддя, органи, що здійснюють конституційне правосуддя (суди загальної юрисдикції та спеціалізовані органи), порядок їх формування. Розглядаються предметна компетенція органів конституційного правосуддя, а також сучасні європейські тенденції розвитку інституту конституційної скарги.

Ключові слова: конституційне правосуддя, конституція, компетенція, конституційна скарга.

Мяловицкая Н. А. Европейский опыт конституционного правосудия

В статье исследуются понятие конституционного правосудия, органы, которые осуществляют конституционное правосудие (суды общей юрисдикции и специализированные органы), порядок их формирования. Рассматриваются предметная компетенция органов конституционного правосудия, а также современные европейские тенденции развития института конституционной жалобы.

Ключевые слова: конституционное правосудие, конституция, компетенция, конституционная жалоба.

Myalovytska N. European experience of the constitutional justice

In article the concept of the constitutional justice, bodies which perform the constitutional justice (courts of law and specialized bodies), an order of their forming are researched. Subject competence of bodies of the constitutional justice, and also current European trends of development of institute of the constitutional claim are considered.

Key words: constitutional justice, constitution, competence, constitutional claim.